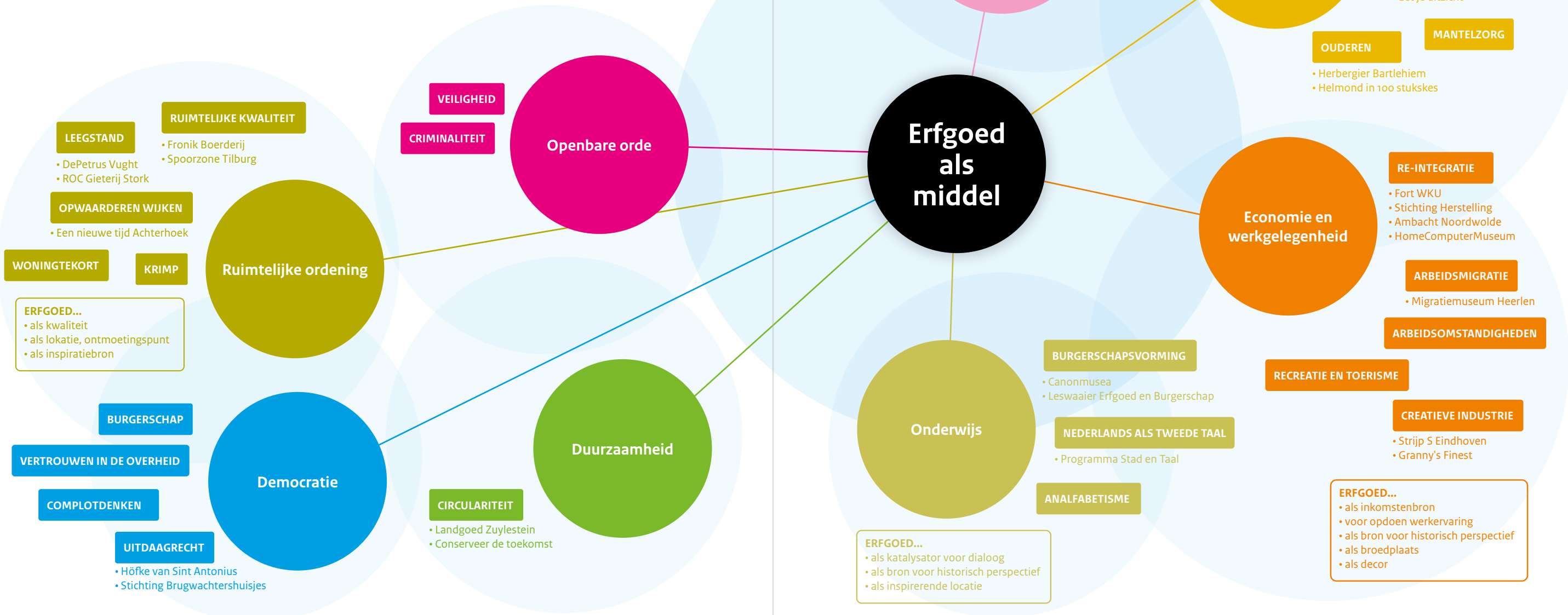

Midden in de samenleving

Tekst: Machteld Linssen

Erfgoed staat midden in de samenleving en heeft daarin een rol te vervullen. Het is een bron voor een vreedzame en democratische samenleving, voor ruimtelijke kwaliteit en economische ontwikkeling. De Raad van Europa vraagt de erfgoedsector voorbij het doel 'instandhouding' te kijken en erfgoed als middel in te zetten. Uiteraard zonder de erfenis te verkanselen. Het Verdrag van Faro staat daarmee naast andere verdragen die zich richten op behoud van erfgoed. Het is zoeken naar een balans. Dat kennen we al in de verbinding tussen erfgoed en

ruimtelijke ontwikkeling. Kan erfgoed ook als middel worden ingezet in andere domeinen? Wat zijn de argumenten? Zijn er praktijkvoorbeelden en wat werkt en wat niet? De vragen zijn nog legio. De zoektocht begint met nieuwsgierigheid, met het vrijuit denken en uitwaaiers langs gedachtesporen, maar ook bij het kritisch blijven reflecteren op de vraag waarom we dit doen. Als eerste aanzet voor deze zoektocht en ter inspiratie voor de lezer, een visualisatie van gedachtesporen en een interview met Frans Soeterbroek die op zoek ging naar antwoorden.

Grotere plek in belevingswereld burger

Tekst: Theo Toebosch. Fotografie: Guido Pijper (De Hofbogen).

Frans Soeterbroek verkent in zijn essay 'Erfgoed als middel' de maatschappelijke rol van erfgoed. Om beter aansluiting te vinden bij het grote publiek is volgens hem een dienende, nieuwsgierige, verbindende en gedurfde aanpak nodig.

Frans Soeterbroek is socioloog en adviseert als 'De Ruimtemaker' over het democratisch gehalte van ruimtelijke ontwikkeling.

Wat is de betekenis van erfgoed buiten de professionele erfgoedwereld? En welke maatschappelijke rol vervult erfgoed? Met die twee vragen in het achterhoofd ging socioloog Frans Soeterbroek op verkenning uit. Hij putte uit eigen ervaringen als 'De Ruimtemaker' die meedenkt over het democratisch gehalte van ruimtelijke ordening en zich inzet voor erkenning van burgerinitiatieven. Verder ging hij te rade bij twaalf deskundigen uit uiteenlopende sectoren. Het resultaat is het prikkelende essay 'Erfgoed als middel'.

Weg met dat hek

Als hij de boodschap in een tweet zou moeten samenvatten? "De erfgoedwereld heeft veel te winnen bij het hervinden van de maatschappelijke basis", antwoordt hij zonder aarzelen. Erfgoedbeheer is immers ooit begonnen met particulieren die hebben gedacht: dit is te waardevol om verloren te laten gaan; wij gaan ons inzetten voor het behoud ervan. "Nu is erfgoedbeheer geprofessionaliseerd en geïnstitutionaliseerd." Zwart-wit gezegd is bescherming van erfgoed een doel op zich geworden; de expert bepaalt wat er gebeurt en er gaat een hek om het erfgoed. "Maar er ontstaat een win-winsituatie als je het

omdraait en de vraag stelt wat erfgoed voor het grote publiek kan betekenen en hoe erfgoed een grotere plek krijgt in de belevingswereld van de burger."

Uit Soeterbroeks verkenning blijkt dat erfgoed een rol kan spelen in allerlei sociaal-maatschappelijke domeinen. Zelf behandelt hij vijf thema's, die elkaar soms overlappen of aanvullen: erfgoed en gezondheid, erfgoed en de dagelijkse leefwereld, erfgoed en burgerinitiatief, erfgoed en kwetsbare groepen en erfgoed en maatschappelijke veerkracht.

Meeliften op lopende initiatieven

In de ruimtelijke ordening en gezondheidszorg wordt al gewerkt met het concept de Gezonde Stad. Daarbij is ook erfgoed van belang. "Uit onderzoek van de WHO blijkt dat in contact staan met het verleden bijdraagt aan een gezonder leven." Een van Soeterbroeks gesprekpartners, Cor Wagenaar van het kenniscentrum Architectuur, Stedenbouw en Gezondheid van de Universiteit van Groningen, formuleerde het zo: "Een stad die de sporen draagt van verschillende bouwperiodes, een 'leuk rommeltje' waar we een mix van functies zien, is een gezonde stad." Een voorbeeld van

De Hofbogen in Rotterdam zijn met een mix van functies een voorbeeld van een gezond gelaagd deel van de stad.

een gezond gelaagd deel van een stad zijn de Hofbogen in Rotterdam, waar een voormalige spoorbaan is omgevormd tot park en ruimtes voor horeca en kleinschalige bedrijvigheid. In de gezondheidszorg ziet Soeterbroek in binnen- en buitenland allerlei culturele initiatieven gericht op psychiatrische patiënten en demente ouderen. Met bijvoorbeeld kunst, participatiekoren, verhalen en clowns. Tineke Abma, directeur van Leyden Academy on Vitality and Ageing en hoogleraar Participatie & Diversiteit aan het Amsterdam UMC, maakte Soeterbroek attent op een project van de stichting Feest van Herkenning en vijftien Zeeuwse musea. "Met goedgevulde herinneringskoffers, met voorwerpen uit de musea tot Zeeuws strandzand, kunnen mensen met dementie hun leven deels terughalen." Aangezien de kunstsector op dit terrein al erg actief is, raadt Soeterbroek de erfgoedwereld aan om zo veel mogelijk mee te liften op lopende initiatieven. "Bijvoorbeeld via de culturele programmeurs in instellingen, de initiatieven van kunstenaars of programma's als Lang Leve Kunst en Feest van Herkenning."

Gedeelde trots

Soeterbroek stelt vast dat er in allerlei sociaal-maatschappelijke domeinen weer aandacht is voor de directe leefwereld van de mensen en dus voor de buurt en de wijk. "Een klein ziekenhuis kan een tweede leven als buitenpoli van een kernziekenhuis krijgen." In Eindhoven komt het recht in de vorm van de wijkrechtbank weer naar de mensen toe, ziet Soeterbroek dankzij Hans Boutellier, hoogleraar Polarisatie en Veerkracht aan de Vrije Universiteit. Bij buurt- en wijkgerichte aanpak van probleemwijken wordt

bovendien gezocht naar manieren om de gedeelde trots te stimuleren. "Hier komt erfgoed in beeld. Er is het afgelopen decennium veel tijd en aandacht besteed aan het in kaart brengen en vieren van de geschiedenis van wijken in termen van materieel en immaterieel erfgoed." In de Groningse wijk Selwerd, waar Soeterbroek zelf onderzoek deed, vestigde het wijkbedrijf via publicaties en rondwandelingen de aandacht op de lokale architectuur- en bouwgeschiedenis. "Het belang van het wijk erfgoed voor lokale gemeenschappen en de burger als curator mag niet worden onderschat." De RCE wees in de publicatie 'Erfgoed als Krachtvoer' (2015) al op het belang voor een buurt of wijk van een 'totempaal' – een markant gebouw als

"Erfgoed raakt aan allerlei domeinen"

een school, kerk of ijzergieterij. In de buurten en wijken is ook sprake van burgerinitiatieven, die iets lokaals, zowel materieel als immaterieel, koesteren. Vaak zijn ze niet eens bewust bezig met erfgoed bewaren, maar houden ze bijvoorbeeld in hun strijd voor een groene woonomgeving ook de historische houtwallen in stand. Het gebeurt ook als een burgerinitiatief, op zoek naar een thuisbasis, zijn oog laat vallen op een boerderij, naoorlogs wijkgebouw, garagecomplex of fabriekshal. "Het gebouw krijgt pas waarde voor hen nadat ze erin zijn getrokken en de

geschiedenis en geest van het gebouw of het gebied hebben ontdekt.” Zo waren de initiatiefnemers van Verhalenhuis Belvédère in eerste instantie slechts op zoek naar een plek voor een fototentoonstelling over bewoners van Rotterdam-Zuid. Toen duidelijk werd wat een bijzondere geschiedenis hun pand op Katendrecht had (zoals onderduikadres in de Tweede Wereldoorlog), verschoof de focus naar het pand zelf en de verhalen van de bewoners van Katendrecht. “Een prachtig initiatief”, oordeelt Soeterbroek.

Steun burgerinitiatieven

“Erfgoedorganisaties moeten zorgvuldig omgaan met die burgerinitiatieven”, zegt Soeterbroek. “Neem burgers serieus, erken ze als erfgoedmakers en erfgoedbewakers. Te vaak hoor ik nu nog dat iemand zich leeggezogen voelt, als een erfgoed-expert langs is geweest. Alsof iemand zijn verhaal vertelt, zodat de expert zijn werk kan doen.” Begrijp hem goed: experts zijn absoluut nodig. Maar: “Het verhaal, de burger, is de kern.” Erfgoedorganisaties doen er volgens Soeterbroek ook goed aan om burgerinitiatieven te helpen om financiering te vinden. “Of zoek samenwerking met het Landelijk Samenwerkingsverband Actieve bewoners (LSA), dat zich inzet voor *right to challenge* en *right to bid*, waardoor de overheid waardevolle gebouwen (eerst) aan de lokale gemeenschappen aanbiedt alvorens deze op de markt te brengen of te slopen. Hierdoor kan je ook voorkomen dat panden in verkeerde handen vallen.”

“Erken burgers als erfgoedmakers en -bewakers”

Gebouwen met smoel

Erfgoed zorgt ook voor maatschappelijke meerwaarde bij initiatieven om kwetsbare groepen aan werk te helpen. Dat gebeurt onder meer bij ‘Skills in de Stad’, geleid door Frank Kösters. Jongeren ‘op achterstand’, maar wel met talent, wonen, leren, werken en krijgen steun in het gebouw dat ze zelf verbouwen. “Dat moeten wel gebouwen met een smoel zijn, zoals de oude Marechausseekazerne in Maastricht.” Een van de initiatiefnemers is het Rijksvastgoedbedrijf. Officieel stuurt dat nu ook op maatschappelijke meerwaarde. Soeterbroek: “In de praktijk wordt de verkoop nog steeds door de mensen met Excel-sheets aangestuurd. De RCE zou er daarom goed aan doen op zoek te gaan naar bondjes, bijvoorbeeld met de Rijksadviseurs, om van losse initiatieven als ‘Skills in de Stad’ een programma te maken.”

Gedurfde aanpak

Tot slot kan erfgoed een rol spelen in wat Soeterbroek “een fragmenterende maatschappij” noemt. Hij haalt Bart de Nil van de Vlaamse erfgoedorganisatie FARO aan: “Erfgoed is een zachte ingang om gevoelige thema’s te bespreken, de gelaagdheid van de verhalen aan te boren, en de ‘sense of belonging’ te versterken.” Een mooi voorbeeld dat hij tegenkwam, is de aanpak van Emotienetwerken van Hester Dibbits en Marlous Willemsen voor het vmbo en praktijkonderwijs, die onder meer in samenwerking met Museum Gouda wordt toegepast. Daarbij wordt juist het schurende verhaal over erfgoed opgezocht en de botsing

Feest van Herkenning is een project voor mensen met dementie. Met gebruik van erfgoed halen ze herinneringen op.

in goede banen geleid door vanuit verschillende perspectieven een gezamenlijke basis te zoeken. “Erfgoedorganisaties moeten niet weglomen voor discussies als Black Lives Matter. Ik ben onderhandelaar geweest en weet dat je niet op zoek moet naar het compromis, maar naar een alternatief verhaal waarin beide partijen zich herkennen.”

“Al met al ligt er voor de erfgoedwereld een uitdagende opdracht”, zegt Soeterbroek. “Op duurzame basis moet die aansluiting vinden op hoe in de samenleving erfgoed wordt gemaakt, gewaardeerd, betwist, bevochten, gedemocratiseerd en gekoesterd. Dat vergt een dienende, nieuwsgierige, verbindende en gedurfde aanpak. Maak er geen projectje van.”

Lees het essay 'Erfgoed als middel' via cultureelerfgoed.nl/faro.

Faro als januskop

Faro benadrukt de maatschappelijke en verbindende waarden van erfgoed, heet het. Maar je kunt het ook omdraaien. Maatschappelijke verbindingen leiden tot erfgoed. Woordgrapje? Dacht het niet. Let op.

Je kunt erfgoed opvatten als een ding, maar dat is onzin. Het is altijd een kwaliteit van een ding, iets wat jij en anderen eraan toedichten. Je bent het toegenegen, want het staat voor meer dan je ziet. Een drager van betekenis voor jezelf, je groep, je buurt, je relatie met anderen. Vanuit genegenheid zorg je ervoor. Die toewijding zal van belang zijn voor een bredere kring, niet zozeer vanwege het onderwerp als wel om de positieve relatie van de spelers in die bredere kring met jou of je groep.

Denk aan de Tweede Wereldoorlog. Wijlen mijn ouders, geboren in de jaren twintig, waren ooggetuigen van de jaren 1940-1945 en daarna medespelers in de Indische repatriatie. Wat daar gebeurde, is voor ons 21ste-eeuwers geschiedenis en niet van directe impact meer (maar Van Reybroucks ‘Revolusi’ kan dit op z’n kop zetten). De spulletjes uit die tijd hadden voor mijn ouders directe waarde, maar voor ons kinderen hoogstens in afgeleide zin. Ons belang en de waarde die wij eraan toekennen, liggen in de relatie met onze ouders, de ‘vorigen’. Daar zijn die spullen aangevers voor.

Riemer Knoop is eigenaar van Gordion Cultureel Advies en was tot 2019 lector Cultureel Erfgoed aan de Reinwardt Academie.

Zo’n doorgeefperspectief maakt duidelijk dat erfgoedwaarde niet alleen relatief is, maar in de tijd ook kan toe- en afnemen.

Wat zouden mijn kinderen, had ik die, moeten met mijn ouders’ djatihouten Javaanse gesneden beeldje dat ik vertederd nog op de schoorsteenmantel heb staan? Zodra je dus het persoonlijke en relationele in het erfgoeddiscours toelaat, zit je met de gebakken peren. De waarde vermindert, of liever verandert, of verdwijnt, verzinkt achter de horizon. Dat die kinderen er iets mee zouden moeten, zie ik dan liever als mogen. Erfgoedwaardedragers, want dat zijn die spullen, zijn platforms. Ze nodigen uit onszelf als dragers van relaties te bevragen. Erfgoed als werkwoord. Heel goed.

Maar er is meer, veel meer. Draai ik me naar voren, naar morgen, dan verleng ik de tijd niet alleen, ik verrijk hem ook. De keuze om dingen mee te nemen, op het droge te houden in de kolkstroom van de tijd, raakt aan de vraag hoe en waarmee we willen leven. Een ontwerp voor de toekomst dus, van je privécontext maar ook van het publieke domein – je leefomgeving. Daarbij spelen, bewust of onbewust, waarden. Wat is belangrijk, voor wie, wie wil ik erin kennen, hoe moet dat proces eruitzien? Wanneer is het klaar? Is het ooit klaar? Dat is voor mij Faro: een tafel om het met elkaar te hebben over hoe, met wie, waarom en waarmee we onze toekomst willen inrichten. Die er trouwens al is, dus het gesprek is allang begonnen.